

İLHAN KUTLUER

Yitirilmiş Hikmeti
Ararken

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2017
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 665
inceleme araştırma dizisi: 241
ISBN: 978-975-355-848-8
4. baskı; İstanbul, 2017

Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi 12/266, Topkapı-İstanbul
telefon: (212) 5207210 • faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr • bilgi@iz.com.tr
facebook.com/izyayincilik • twitter.com/izyayincilik
instagram.com/izyayincilik • youtube.com/izyayincilik

kapak resmi:

İbn Sînâ çalışırken. Resmin orijinali, filozofun doğum yeri olan Afşana köyündeki İbn Sînâ müzesinde sergilenmektedir. Buhara Vilayeti, Özbekistan.

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık Davutpaşa Caddesi
Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/İstanbul (Sertifika no: 22953)

Türk Akademyası ve İlahiyat^(*)

Dârü'l-fünun'dan 80'li Yıllara

Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin üniversite sisteminin bir parçası olduğu düşünülürken bu kurumun Türk bilim hayatıyla bir şekilde ilişkili olduğunu peşinen kabul etmek gerekir. İlahiyat Fakülteleri lisans müfredatının Türkiye Diyanet camiasına yetmiş din hizmetlisi tedarik etmek ve yüksek din mütehassısları yetiştirmek üzere tasarlanmış yönüyle elbette "Ulûm-ı İslâmiyye" ağırlıklı bir eğitim-öğretim yapmak ödevindedir. Bu işlevine bakıldığında özü itibariyle "dinî" olan disiplinler üzerinde yoğunlaşıyor olması, bilim kavramıyla ilgili özel yaklaşımları olan bazı kimselerin İlahiyat Fakülteleri ile "bilimsellik" arasındaki alâkayı kurmakta zorlanmasına yol açabilmektedir. Dinî "dogmalar"ın öğretildiği ve eğitimin bu "dogmalar" istikametinde "normatif" bir tarzda verildiği bir kurumdan Türkiye'nin "bilimsel" hayatına katkıda bulunmasını beklemek bu tür yaklaşımlar için pek kolay olmamaktadır. Bu yanıltıcı izlenim, İlahiyat Fakülteleri'ndeki

---

(*) Bu metnin "İlahiyat Araştırmalarının Türk Bilim, Kültür ve Düşünce Hayatına Katkıları: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği" başlığını taşıyan ilk şekli M.Ü. İlahiyat Fakültesi 50. Yıl Kutlama Etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen *İhtiyaç ve Beklentiler Açısından Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri* konulu sempozyumda (19 Kasım 2009 Fakülte Kültür Merkezi Konferans Salonu) sunulmuştur.

öğrenim programlarının doğası ve işlevi gereğı tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi geleneksel ilim tasniflerinde ulûm-ı nakliye, ulûm-ı vad'iyeye veya ulûm-ı şer'iyeye olarak öbeklenen "ilimler" den ibaret olduğı ya da bu ilimlerin "bilimsel" yaklaşımlarla ilgisinin bulunmadığı zehabıyla ilgilidir.

Günümüzdeki İlâhiyat Fakülteleri'nin başlangıcını 1 Ocak 1900 tarihinde İstanbul'da açılan Dârü'l-fünûn-ı Şâhâne'nin Ulûm-ı Âliye-yi Dîniyye şubesiyle başlatmak mümkündür. Nitekim genel kabul de böyledir. Türkiye'nin modernleşme serüveni içinde yüksek dinî öğrenimin kurumsal olarak üniversite kavramına bağlanması fikri arada yaşanan bazı fasıla ve tereddütlere rağmen o gün bugündür daima kendi gündemini oluşturmuştur. Türkiye'de İlahiyat öğretimi tarihinin bir tereddütten ibaret olduğunu gösteren süreç şöyle gelişti: 1914'te Ulûm-ı Şer'iyeye şubesi Şeyhülislâmlığa bağlı Medresetü'l-mütehassısın'a dönüştürüldü. Bu kurum 1918'de Süleymaniye Medresesi adıyla varlığını sürdürdü. 1924'te Tevhid-i tedrisat kanunuyla medreseler kapatıldı. 1925'te İstanbul Dârülfünun'da bir İlâhiyat Fakültesi'ne yer verildi. 1933 reformunda Darülfünun kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi açıldı. Bunun ardından istihdam sorunu gerekçe gösterilerek Fakülte bir İslâm Tedkikleri Enstitüsü ölçeğine indirildi. Ancak 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlâhiyat Fakültesi'nin yeniden açılmasıyla Türk toplumu daha önce medrese ve darülfünun kavramları arasında gidip gelen yüksek öğrenim kurumunun üniversiteye bağlanması gereğini teyit etmiş ve bu anlayış günümüze kadar devam etmiştir. 1959 Kasım'ından itibaren önce İstanbul ve daha sonra başka vilayetlerde açılan Yüksek İslâm Enstitüleri, 1971 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan İslâmî İlimler Fakültesi deneyimleri günümüzün İlâhiyat Fakülteleri birikimini besleyici ara dönemlerini oluşturur. 1982 tarihinde Yüksek İslâm Enstitüleri'nin İlahiyat Fakülteleri'ne dönüştürülmesi yüksek din öğreniminin eğitimde birlik ilkesini de yansıtabak şekilde üniversite yapılanması içine alınması yönündeki nihai aşamayı temsil eder. Bütün bu

deneyim ve aşamalar boyunca bugün hala gözden kaçırılabilen bir olguyla karşılaşırız: Yüksek din öğrenimi ulûm-ı nakliye, ulûm-ı vad'îye veya ulûm-ı şer'îye şeklinde anılan "dinî ilimler" den ibaret kalmamıştır. Programın felsefî ve edebî disiplinler yanı sıra tarih, psikoloji ve sosyoloji başta olmak üzere beşerî bilimlerle desteklenmesi yönündeki bir arayış yahut eğilim başından beri var olmuş ve canlılığını korumuştur.

Ulûm-ı İslâmiyye ve Akademik Yöntem

İlahiyat Fakülteleri'nin 80'li yıllarda geldiği aşama aslında başından beri var olan ve gelişme istidadı taşıyan modern ve akademik İlahiyat geleneğinin bir sonucudur. Bu son biçimlenişte Temel İslâm bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslâm Tarihi ve Sanatları şeklinde üç akademik bölüm öngörülmüş olup geleneksel "ulûm-ı islâmiyye" kategorisindeki tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, mezhepler tarihi, tasavvuf ve Arap Dili ve Edebiyatı sahalarına ilişkin anabilim dalları Temel İslâm Bilimleri Bölümü'nü oluşturmaktadır. Bu bölümde yer alan ana bilim dallarına bakıldığında yüksek din öğretimi geleneğimiz bakımından yepyeni bir ilimler tasnifinin söz konusu olmadığı görülür. Bu ilimler Kur'ân metninin bir bütün olarak doğru anlaşılması ve yorumlanması, Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin tespiti, Kur'ân'ın amelî ve itikâdî hükümlerinin formülasyonu, İslâm maneviyatının boyutları gibi meseleler üzerine odaklanır ve İslâm dininin, Kur'ân metninin ve Hz. Peygamber'in dinî hakikatini esas alır. Bu anlamda söz konusu gerçeklikle ilgilenen disiplinler özünde "dinî" mahiyettedir ve İlahiyat eğitiminin de temelini teşkil eder. Dolayısıyla modern zihniyet bakımından "dinî" mahiyetteki araştırma disiplinlerinin hangi anlamda "bilimsel" sayılacağı ve bu yöndeki araştırma sonuçlarının Türk bilim hayatına ne tür bir katkıda bulunmuş olabileceği zaman zaman düşünülebilmektedir.

Aslındaki bu yöndeki soruların İlahiyat ve modern bilimsel yöntem ilişkisini gündeme getirdiği açıktır. Ulûm-ı İslâmiyye

mevzu itibariyle inanç, ibadet ve ahlâk ilkelerini İslâm dininde belirlendiği şekliyle ele alır. İslâm dininin gerek bireysel gerekse toplumsal plandaki tatbikat ve görünümelerini sahih din kaynaklarına göre ortaya koymak ister. Soru şudur: Bu ilimler muvacehesindeki öğrenimin modern bilim tasavvurundaki “bilimselliğin” objektiflik ve değerden bağımsızlık ilkeleri Temel İslâm bilimleri bağlamında nasıl işlemektedir? Ortaya çıkan hâsıla hangi anlamda “bilimsel” sayılacak ve bilim hayatına katkısı nasıl temellendirilecektir? Cevap açıktır: Bu disiplinler teoloji, ahlâk, hukuk gibi inanç, değer ve normlara ilişkin olmakla modern bilimin değerden bağımsızlık ilkesi gereğince sonuçları tüm insanlığın aklı için bağlayıcı bir “bilimsellik” kriterine karşılık gelmeyebilir. Çünkü modern bilimden doğru dinî inancın ne olduğunu belirleme, ahlâkî normları koyma veya dinî hukuk geleneğini temellendirme gibi gayeleri gerçekleştirilmesi beklenmemektedir. Ancak araştırma sorusu *İslâm dininin temel metinlerine göre* bu dinin mesajının ne olduğu veya nasıl anlaşılması gerektiğini tespit yönünde sorulduğunda ulaşılabilecek sonuç, pekâlâ bilimsel bir araştırmanın problemi olabilir. Zira dinin araştırılması “bilimsel metodolojiler”e başvurmayı mümkün ve gerekli kılmaktadır ve ulaşılan sonuçların, tıpkı tarihî, toplumbilimsel ve kültürel araştırmalarda olduğu gibi “bilimsel” sayılmaması için bir neden yoktur. Ancak dinin araştırılması yaygın bilimsel yöntemlerin yeterli olmadığı durumda yeni metodolojik paradigmalarda inşa edilmesini gerektirebilir. Kısacası Temel İslâm Bilimleri bağlamındaki İlahiyat araştırmalarının “bilimsellik” niteliği mevcut ve alternatif araştırma yöntemlerinin kendisinde münemiştir. Konu dinsel ama dini araştırma yöntemi bilimseldir.

Ayrıca İslâm dininin temel metinlerinin açıklanması, yorumlanması ve onun hakikat iddiasına karşı fikirlerin çürütülmesi süreçleri de kaçınılmaz olarak ulûm-ı nakliyenin bazen felsefî bazen de bilimsel nitelikli aklî yöntemlerle temellendirilmesi zarureti getirir. Bu da teolojik olanı felsefî ve bilimsel olanla irtibatlandırmak anlamına geleceği

için hareket noktası naklî ilimler olan bir entelektüel çaba bazı durumlarda felsefî ve hatta bilimsel açıdan beklenmedik verimlere yol açabilir; hem felsefî hem de bilimsel yaklaşımlar için yepyeni, verimli ve özgün tartışma alanları oluşturabilir. Nasıl bir ülkedeki felsefe ve bilim hayatı teolojye dinamizm ve derinlik kazandırıyor, ilahiyatçıyı etkiliyor ise yüksek kalitedeki teolojik çaba da felsefe ve bilim hayatını etkileyebilir ve ona dinamizm kazandırabilir. Nitekim yüksek entelektüel ortamlarda bu daima böyle olmuş; din ile ilgili tartışmalar yepyeni felsefe problemlerine, felsefede derinleşmeler yepyeni teolojik ufuk arayışlarına yol açmıştır. Filozofisiz teoloji, teolojisiz filozofi olmaz; çünkü aralarında kültür ve tarihin derinliklerinden gelen diyalojik ve hatta diyalektik bir ilişki vardır. Bu açıdan bakıldığında İlahiyat Fakültelerinde İslâmî İlimler sahasında kaydedilen verimlilik ve yüksek standardın o ülkedeki genel entelektüel hayatı olumlu yönde etkilememesi düşünülemez. İyi filozoflarınız ve bilim insanlarınız varsa iyi İlahiyatçılarınız, iyi İlahiyatçılarınız varsa iyi filozoflarınız, iyi filozoflarınız varsa iyi bilim insanlarınız olur. Ancak yukarıda ima ettiğimiz gibi bu durum İslâmî ilimler alanında araştırma yapanların entelektüel kapasitelerinin yüksek olmasını gerektirir; aksi durum onların başka vadilerde felsefî ve bilimsel çalışmalar yapan entelektüeller ile verimli ve doğurgan bir diyalog içinde olmalarını müşkil hale getirir.

Ancak bu söylenenlerden İlahiyat Fakültelerinin yalnızca “bilimsel” araştırma yapan kurumlar olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Nasıl bir üniversitedeki felsefe bölümünden yalnızca felsefî düşüncelerin bilimsel analizi ve felsefe tarihine dair süreçlerin bilimsel tespitiyle uğraşması beklenmez, doğrudan doğruya “felsefe yapma”ları da istenirse, İlahiyat Fakültelerinden de din hakkında ya da teolojik doktrinler hakkında yalnızca bilimsel çalışma yapmakla yetinmesini beklemek onu temel işlevinden uzaklaştıracaktır. Açıkçası tefsircinin yalnızca tefsir tarihiyle, kelâmcının teolojik düşünceler tarihiyle fıkıhçının

İslâm hukuk tarihiyle “bilimsel” anlamda uğraşmakla yetinmesi toplumumuzun İlahiyatçıdan beklentilerini karşılamaya yetmez. Çünkü tefsirci, fıkıhçı veyahut kelâmcı kendi metodolojisi uyarınca tefsir yapmak, fıkıh yapmak, kelâm yapmak mecburiyetindedir. Temel İslâm Bilimleri alanının İlahiyatçıya yüklediğı hakiki görev budur. Ne var ki bunu daima “bilimsel metodolojiler”i de kollayarak yapacaktır.

Medeniyet Perspektifi ve İlahiyât

Öte yandan Türkiye’deki İlahiyat Fakülteleri İslâm’ın yalnızca bir din olmadığı, aynı zamanda bir medeniyet olduğu perspektifini benimsemekte olduğundan topyekûn bir medeniyeti beşerî ve tarihî bir gerçeklik olarak incelemenin gerektirdiğı bütün bilimleri kendi atölyesine dâhil etmek zorundadır. İslâm dinine medeniyet perspektifinden bakmak ona İslâm medeniyetinde gelişen teolojik, felsefî, bilimsel, mistik ve sanatsal akımların kanaviçesini yeniden keşf etmeye zorlamaktadır. Bu durum İslâm medeniyetini bir bütün olarak ele almanın gerektirdiğı çok disiplinli bir bilimsel çabayı etkin kılmak anlamına gelir. İşte İlahiyat Fakültelerindeki akademik bölümler, özellikle Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü ile İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü İslâm’ın medeniyet olarak serüvenini ortaya koymanın disiplinlerini içerirler. Bunlar felsefe, sosyoloji, psikoloji, pedagoji ve tarih denilen disiplinler olup dinin bir medeniyet olarak beşerî ve tarihî tezahürlerini açıklamanın bilimsel imkânlarını verirler. Böylece ilahiyat alanı kendini ifade etmek için bilimsel disiplinlerden hareketle İslâm felsefesi, din felsefesi, İslâm mantık geleneğı, din sosyolojisi, din psikolojisi, din eğitimi, dinler tarihi, İslâm tarihi, İslâm sanat tarihi, İslâm bilim tarihi araştırmalarıyla İslâm medeniyetinin neredeyse tüm tezahürlerini doğrudan doğruya bilimsel çabanın konusu haline getirmektedir. Açıkçası İlahiyat Fakülteleri bu alanlardaki araştırmalarıyla “bilimsellik” kavramının beşerî bilimler planındaki tüm gereklerini yerine getirmeye yönelmiştir. Çünkü

mesela İslâm felsefesi felsefe tarihinin, din felsefesi sistematik felsefenin, din psikolojisi psikolojinin, din eğitimi pedagojinin, din sosyolojisi sosyolojinin, İslâm tarihi tarihin bir alt disiplini veya mütemmim bir cüz'üdür. Bu da kaçınılmaz olarak bu alanlarda araştırma yapan İlahiyatçıyı felsefî disiplinler, tarih ve beşerî bilimlerin bir uzmanı kılar. Yani İlahiyatçı eğer söz konusu disiplinlerde uzmanlaşmış ise aynı zamanda felsefeci, sosyolog, psikolog, pedagoğ, tarihçi, edebiyatçı, bilim ve sanat tarihçisi unvanını da almak durumundadır. Bir medeniyet olarak İslâm'ın bilimsel araştırmanın konusu haline getirilmesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışan araştırmacıyı başka Fakültelerde çalışan uzmanlarla kendiliğinden paydaş kılar.

Bu aşamada üzerinde durmak istediğimiz husus kendi medeniyetini çeşitli yönleriyle araştıran özne sıfatıyla İlahiyatçının bu çalışmalarıyla bilim, düşünce ve kültür hayatına yaptığı dolaylı dolaysız katkıdır. Bunu İlahiyat Fakültelerinde yapılan lisansüstü tezlerin performansından kolayca çıkarmak mümkündür. Bugün akli başında olan hiç kimse İlahiyat Fakültelerinde felsefe, din bilimleri ve tarih alanlarında yapılan lisansüstü çalışmaların memleketin bilim ve düşünce hayatına katkısını inkâr edemez. Mesela bir İslâm tarihçisinin İslâm'ın ilk dönemleri, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılara ilişkin çalışmaların öteki fakültelerdeki tarih çalışmalarının önünü açtığı, onlara katkı sağladığı ortadadır. Bir İslâm felsefecisi tarafından yapılan araştırmaların açık biçimde felsefe tarihinin karanlık kalmış birçok yönünü ortaya çıkarma istidadı taşıdığı meydandadır. Bir din sosyolojisi araştırmasının gerek ülkemizde gerekse İslâm toplumunda İslâm'ın sosyolojik tezahürlerini en ilginç yönleriyle ortaya koyarak Türk ve dünya sosyolojisine ufuk kazandırma ihtimali inkâr olunamaz. Bir din psikolojisi araştırmasının dinî tecrübenin çeşitleri konusundaki genel araştırmaları desteklediğini ileri sürmek hiç de abartılı bir hüküm olmayacaktır. İslâm edebiyatının klasikleri üzerinde kafa yoran bir İlahiyatçının Türk edebiyatı klasiklerinin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasına yeni açılımlar getirmediğini kim iddia edebilir? İslâm sanat tarihini yeniden keşfeden

bir İlahiyatçının gerçekte yaptığı genel sanat tarihinin özgün bir tecellisi üzerinde çalışmak değil midir? Henüz yeterli birikimler oluşturmamış olsa da İslâm bilim tarihinin gereği gibi araştırılması durumunda ortaya çıkacak yeni tablo bilim tarihi tasavvurumuzu yeniden gözden geçirmeyi gerektirecek nitelikte bir etki doğurmayacak mıdır? Bir dinler tarihçisi olarak İlahiyatçının mukayeseli dinler ve din fenomenolojisi hakkındaki kışkırtıcı analizler için yeni malzemeler sunmayacağını kim garanti edebilir? Bir din eğitimcisinin İslâm eğitim tarihinden mülhem olarak geliştirmesi muhtemel yeni pedagojik yaklaşımların bilimsel bir değer taşıması imkân dâhilinde değil midir? Hele hele klasik Osmanlı düşüncesi ve modern Türk düşünce tarihinin incelenmesinde İlahiyatçı birikiminin dolduracağı boşluğu hangi fakültenin birikimi yeterince doldurabilir? Bu soruları İlahiyatlardaki İslâm tarihi, kültür ve medeniyetine dair tüm çalışma alanları için sormak mümkündür.

Şu halde ilahiyatçı memleketin ihtiyaç duyduğu kültür rönesansı için oynayabileceği rolün daha fazla farkına vardıkça bu alanlardaki çalışmalar daha da kalite ve hız kazanacaktır kuşkusuz. Bütün bu çalışmalar din olgusunu göz ardı eden beşerî bilim, felsefe ve tarih araştırmalarının, şimdilik İlahiyatçılar tarafından doldurulacağı anlaşılan ciddî teorik boşluklarla baş etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İlahiyatçıların araştırmaları bu boşluğun derinden hissedilmesine ne ölçüde vesile olur bilinmez; ancak Türk akademiasının bu araştırmalara dudak bükmeye devam etmesinden anlıyoruz ki İlahiyat Fakülteleri bilim, düşünce ve kültür hayatımız açısından son derece önemli katkılarda bulunan bilimsel çalışmalarını Türk akademiasına duyurmak ve kabul ettirmekte hala sorun yaşamaktadır. Nitekim “İlahiyatçıdan tarihçi, felsefeci, edebiyatçı, eğitimbilimci, sosyolog... vb olmaz” şeklindeki haksız önyargıların dile getirildiğine zaman zaman tanık oluyoruz. Bu önyargıları aşmanın yolu İlahiyatçımızın Türk akademiasıyla hem etkili hem de etkili bir iletişime geçerek teolojik, felsefî ve bilimsel birikimlerini paylaşmasından geçmektedir.